

kteří ho ostatně teprve mohou přivést k oněm bohatším Marxovým, protože jsou v podstatě jejich výkladem, rozvedením i učleněním? A na druhé straně: není ona „spekulativní velikost“ Marxova spíše minus, tj. jisté rezidium relativně uzavřené, ezoterické cesty filozofie typu německé spekulace, z níž sice Marx vyšel, ale kterou v principu definitivně překonal? Tyto otázky nejsou jen otázkami řečnickými.

V mnoha výrocích o vztahu Marxe a Engelse jako filozofů už byla naproti tomu obsažena odpověď na ono z a třetí, jímž svůj výklad uzavřu. Engels byl jiný, snad méně hluboký, než Marx, ale i on byl marxista. I když v mnohém co do vnější podoby rozdílné, je myšlení i učení obou v substancionální jednotě. Snad právě u zrodu moderní vědecké filozofie musely stát dva rozdílné typy filozofických osobností, aby se mohly doplňovat v práci na zásadním filozofickém převratu. Nestáčily housle jedině: ty prvé mohly být prvými jen proto, že tu byly i housle druhé. A každé z nich hrály sice svůj part, ale tutéž skladbu.

Jiří Cetl

PROBLEMATIKA MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ A ZAHRANIČNÍ POLITIKY V DÍLE BEDŘICHA ENGELSE

Nezbytnou součástí programových dokumentů mezinárodního socialistického hnutí od samého začátku jsou rozborů soudobých mezinárodních vztahů a směrnic k provádění vlastní „zahraniční politiky“ dělnické třídy. Texty příslušných pasáží o těchto otázkách v dokumentech dělnického hnutí připravoval nebo jejich formulaci ovlivňoval Bedřich Engels buď v přímé spolupráci se svým starším druhem Karlem Marxem, anebo sám v duchu Marxových názorů. Na tuto svou „funkci“ byl Engels dobře připraven teoreticky i prakticky již od začátku 40. let. Nebyla jistě náhoda, že právě Engels byl autorem nového textu programu „Svazu komunistů“ z roku 1846 („Entwurf des kommunistischen Glaubensbekenntnisses“) a že připravil první či pracovní verzi textu „Manifestu Komunistické strany“. V letech 1848–1849 napsal Engels řadu článků o „německé zahraniční politice“, a tak podněcoval formulace zahraničního programu evropské revoluční demokracie, byl autorem většiny článků o „východní otázce“ z let 1853–1856, považoval za nutné zpracovávat pravidelně v následujících letech zahraničně politické přehledy, vysvětlil smysl a cíle zahraniční politiky dělnické třídy v souvislosti s řešením národnostní otázky v programu Mezinárodního dělnického sdružení (známý článek „Proč se dělnická třída zajímá o Polsko“ z roku 1866), znovu se zabýval „východní otázkou“ v letech 1875–1878 a posléze podněcoval formulaci a sám formuloval problémy mezinárodních vztahů a zahraniční politiky na prvních kongresech II. internacionály.

Projevy, stati a programové dokumenty o mezinárodních vztazích a zahraniční politice dělnické třídy se staly důležitou součástí marxismu, resp. marxismu-leninismu. Vysvětlovaly, proč a jak je třeba postupovat mezi-

národně, čili internacionálně, proti kterému hlavním nepřítelem je třeba napřít hlavní směr náporu, o které spojence se má mezinárodní dělnické hnutí opřít a kterým hnutím pomáhat.

Ve svých prvních pokusech o formulaci zahraničněpolitických úkolů evropské revoluční demokracie a začínajícího mezinárodního socialistického hnutí v prvním období (40. a 50. léta minulého století) navazovali Marx a Engels na ideje Velké francouzské revoluce, na představy a cíle evropských demokratů z 20. a 30. let a ovšem také na programy utopického revolučního komunismu, přičemž zejména prostřednictvím W. Weitlinga a T. Džamyho přijímali a rozpracovávali starší zásadu „principu revolučního vměšování“. Poznání poměrů v sousedních zemích a osobní styky s četnými demokraty a socialisty v Anglii, Francii, Belgii, s Poláky, Italy, Švýcary a jinými již v období před revolučním rokem 1848 umožňovaly Marxovi a Engelsovi poznat podstatu tehdy v první polovině 19. století známé a palčivé problematiky irské, polské, italské a pochopitelně i vlastní německé, částečně i „slovanské“ v habsburské monarchii. Zvládnutí velké sumy znalostí o dějinách Evropy a o formách i cílech soudobých hnutí jednotlivých národů umožnilo Marxovi a Engelsovi formulovat na přelomu let 1847–1848 program, který obsahoval důležitou zásadu pomoci všem sociálním a národním emancipačním hnutím.

V duchu představ a konkrétních programů evropských demokratů z 20. až 40. let považovali Marx a Engels za hlavního protivníka nadcházející sociální revoluce carské Rusko. Postavení Ruska v systému Svaté aliance a jeho rozhodující úloha v rozdělení a podmanění Polska i jeho ohromný vliv na feudálně absolutistické formy vlád dynastií Habsburků a Hohenzollernů nebo i na jiné monarchie v Německu a Itálii doslova nutily evropské demokraty, aby tito určili právě carské Rusko za hlavního protivníka demokracie a začínajícího socialistického hnutí. Vztah k Rusku se pak stal Marxovi a Engelsovi hlavním kritériem revolučnosti či kontrarevolučnosti hnutí jednotlivých národů v letech 1848–1849.

V letech 1848–1849 a vlastně již v roce 1847 zabýval se zejména Engels velmi intenzivně postavením rakouské říše. Ve shodě s mnoha tehdejšími demokraty i liberály v Německu, Rakousku a také v západní Evropě považoval Engels Rakousko za „strakatou a nakradenou monarchii“, za „evropskou Čínu“, která se musí v důsledku svého absolutistického režimu, hospodářské zaostalosti a mnohanárodnostního složení obyvatelstva rozpadnout. Již před březnem 1848 kritizoval Engels národnostní útlak „Italů a Slovanů“ v rakouské říši, po březnu vítal osvobozovací snahy Italů a pak Maďarů, odmítal zásah rakouské soldatesky v Praze v červnu 1848 apod. Jako příslušník německého národa přál Engels pochopitelně ideji sjednocení všech Němců včetně rakouských, ale zároveň ještě v polovině června 1848 upozorňoval na to, že vztah Německa a Čech je třeba řešit jako „pokojné soužití“. V důsledku nepřátelských postojů představitelů Charvátů a vojvodinských Srbů k Maďarům a k povstalecké Vídni v říjnu 1848 a rovněž v důsledku nepřátelských postojů převážné většiny české společnosti ke zmíněnému povstání ve Vídni, začali Marx a Engels kritizovat slovanské národy v Rakousku (s výjimkou Poláků) a považovali je za „kontrarevoluční národy“.

Buď závislost na starších představách o reorganizaci Evropy a o kri-

tériích na právo sebeurčení („civilizace“, „životaschopnost“, „železný chod dějin“), nebo přilišný revoluční optimismus pro nejbližší budoucnost (že v roce 1848 půjde „všude o svržení politického panství buržoazie“) způsobily, že Engels formuloval ve vztahu k rakouským slovanským národům stanoviska, která se později nestala součástí marxistické teorie národnostní otázky a zahraniční politiky (averze proti malým „nárůdkům“), ale zase jiná stanoviska se stala základními ideami příští „zahraniční politiky“ mezinárodního dělnického hnutí. Máme tu na mysli určení hlavního protivníka, vidět nebezpečí zároveň doma u vlastních vládnoucích tříd, usilovat o mezinárodní spolupráci, podporovat revoluční hnutí slabších národů aj.

V letech 1853—1856 se soustřeďovala pozornost evropské politiky k Balkánu, tj. k Turecku a k hnutím jednotlivých balkánských národů ovládaných Osmanskou říší. Složitá „východní otázka“, konkrétně otázka „Co s Tureckem?“, jak uspořádat poměry v jihovýchodní Evropě, zaměstnávala evropské vlády již od přelomu 18. a 19. století. Postupně v první polovině 19. století se ozvaly i samy národy tehdejšího Balkánu: nejdříve Řekové a Srbové, pak i Rumuni si vynutili v sérii povstání a revolucí proti nadvládě Turecka autonomii anebo i nezávislost. Ale ještě v 50. letech zůstávala a nadále zůstala celá jihovýchodní Evropa na severovýchodě až k Dněstru, na severu k Dunaji a na severozápadě až k Sávě a Drávě — tj. dnešní severní území Řecka, Bulharsko, rumunská knížectví Valašsko a Moldavsko, Makedonie, Srbsko a Bosna s Hercegovinou — v držení Osmanské říše spravované z Cařihradu. Vzájemné rozpory mezi velmocemi o rozdělení dědictví po „nemocném muži na Bosporu“ způsobily, že Turecko udrželo svou státní existenci a v podstatě i územní rozlohu dlouho do 19. století: nebýt zásahů zvenčí, určitě by se již před rokem 1848 rozpadlo. V souvislosti se vznikem nové „východní krize“ v roce 1853 (před vypuknutím Krymské války) vyslovil se Engels odmítavě o stávajícím status quo v jihovýchodní Evropě a vyslovil přesvědčení, že Balkán patří „řecko-slovanskému světu“. Avšak obavy, že eventuální rozpad turecké říše umožní nebývalé zesílení carského Ruska a dovolí mu přiblížit se do střední Evropy i z jihu, diktovaly evropským demokratům a také Marxovi a Engelsovi stanovisko, které ve svých důsledcích doporučovalo až na další ponechat v jihovýchodní Evropě status quo.

V 60. a 70. letech byla nadále nebo znovu předmětem pozornosti evropské veřejnosti nejdříve tématika v souvislosti s italsko-rakouskou válkou a pak prusko-rakouskou válkou, v druhé polovině 70. let opět převládala problematika „východní“: Turecko, Rusko a Balkán. V souvislosti s válkou italsko-rakouskou se rozšiřovala pozornost i na zahraniční politiku Francie za Ludvíka Napoleona. Mimořádný zájem vzbudila prusko-francouzská válka a po ní následující vyhlášení Pařížské Komuny. Všechny tyto události se odrazily v bohaté publicistické činnosti K. Marxe a hlavně B. Engelse, v jejich korespondenci mezi sebou a s představiteli socialistického hnutí jednotlivých zemí a byly pochopitelně hodnoceny i v oficiálních dokumentech Mezinárodního dělnického sdružení.

Poznání projevů zakladatelů vědeckého komunismu o mezinárodních vztazích a o zahraniční politice mezinárodního dělnického hnutí je pochopitelně důležitou nebo přímo základní součástí studia dějin I. a II. inter-

nacionály, soudobého politického myšlení, vztahů mezi velmocemi — a zároveň dává cenné podněty k přesnějšímu hodnocení zkoumaných událostí, jevů, osobností, politiky velmocí a hnutí jednotlivých národů.

Josef Kolečka

BEDŘICH ENGELS A PROBLÉM NÁBOŽENSTVÍ

Studovat teorii náboženství v díle B. Engelse se může jevit jako úkol poněkud zvláštní. Nejde o to, že Engels nevěnoval ve svých stěžejních filozofických pracích pozornost náboženskému myšlení, že se vyhýbal otázkám, jež se týkají společenského života nábožensky smýšlejících lidí, jejich morálky a ideologie. Spíše naopak: Engels se zabýval touto problematikou častěji a v širším tématickém záběru než jeho nejbližší přítel a spolupracovník K. Marx, případně pozdější teoretikové a ideologové marxistického revolučního hnutí. V tradici marxistického výkladu teorie náboženství se však Engelsův přínos hodnotí často příliš obecně a posuzuje se v jednoduchých periodách, zahrnujících mechanicky a bezvýjimečně jak dílo Marxovo a Engelsovo, tak dílo Engelsovo a Leninovo, aniž se při tom věnuje v dostatečné míře pozornost specifice myšlenkového výkonu, který v daném směru přinesli jednotliví klasikové marxismu-leninismu.

B. Engels věnoval značnou pozornost religionistické problematice teprve v závěrečné etapě své tvůrčí činnosti, hlavně v rozmezí let 1870—1894. V tomto období však vyšla z jeho pera řada pozoruhodných studií, poznámek a dílčích pasáží rozlehlých filozofických děl, která mají pro otázku studia marxistické kritiky náboženství neobyčejný význam. Engels podává v této době nejen první marxistickou definici náboženství, nýbrž začíná zkoumat složitý a mnohorozměrný fenomén náboženství z důsledně materialistických pozic, věnuje značnou pozornost dějinám náboženských hnutí, zvláště dějinám křesťanství, náboženské ideologii atd. Setkáváme-li se v raných pracích Marxových s náboženskou tematikou spíše na okraji (v návaznosti na percepci a kritiku filozofie L. Feuerbacha), u Engelse v průběhu sedmdesátých let vystupuje zvláště historie křesťanství jako jedno z témat ústředních (srovn. *Německá selská válka, Bruno a prvotní křesťanství, Kniha zjevení, K dějinám prvotního křesťanství aj.*).

Proč B. Engels věnuje zvýšenou pozornost právě dějinám náboženství, má své specifické příčiny, dané poměry evropské, zvláště německé společnosti konce minulého století. Engelsův zájem o náboženskou problematiku nevyrůstá výhradně z teoretických, čistě akademických pohnutek, nýbrž z praktických potřeb objasňování a šíření myšlenek vědeckého socialismu. Rozbor dílčích aspektů historického vývoje raného a středověkého křesťanství mu slouží především k tomu, aby precedentní metodou byla prokázána legitimita socialistického hnutí, hloubka jeho kořenů, vyrůstajících přirozenou cestou přímo ze základů života lidské společnosti. V *Knize zjevení* (1883) například píše, že křesťanství se zmocnilo mas přesně tak, jako se jich dnes zmocňuje socialismus, v podobě rozmanitých sekt, a ještě spíše navzájem si odporujících individuálních názorů — někdy jasnějších, a někdy — a to z velké většiny — zmatenějších, avšak vždycky opoujících vládnoucímu řádu, vrchnostem, kteréž jsou. Podobně se vy-